

KOLDO MITXELENAREN EKARRIA EUSKARAREN BATASUN BIDEAN

Koldo Zuazo

1. SARRERA

1876az geroztik, II. gerra karlista amaitzearekin batera, Euskal Herriaren eta euskararen historian eten nabarmena gertatzen da. Alde batetik industrializazioaren hazte —nahiz ez haste— ikaragarria somatzen da eta, bestetik, zazpi probintziek osatutako Euskal Herri baten aldeko deiak hedatzen dira nonahi (gogora dezagun garai honetakoa dugula «Zazpiak bat» goiburua). Gertaera bi hauek eragin zuzena izango dute euskararen standardizazioan ere. Gizarte industrializatuan, izan ere, ezinbesteko baldintza bilakatu ohi da herritarren alfabetizazioa eta, hortaz, hizkuntza bera ere irakurri eta idatzi ahal izateko egokitua izan behar. Euskal komunitatea Zuberoatik Bizkairaino hedatzen zelakoaz jabetzeak, bestalde, hango eta hemengo hiztunentzat ulergarri eta onargarri izango zen barietate bat tajutzea eskatzen zuen nahitaez. Ez da, beraz, batere harritzekoa euskara standardizatzeko urratsik bizkorrenak sasoi honetantxe ematea. Ortografia arautzea izango da lehenbizikoa eta hor ditugu, azpimarragarrienak baizik ez aipatzearren, 1872tik 1895era bitarteko José Ignacio Aranaren saio ugariak, R. M.ª de Azkueren *Proyecto de Ortografía* (1896), Sabino de Arana-Goiriren *Leciones de Ortografía del euskera bizkaino* (1896) eta 1901etik 1902ra bitarteko bilera istilutsuak.

Behin XX. mendean gero euskara standardizatzeko pro-

posamen teoriko zehatzak ere azalduko dira nahiz eta hemen ere, eta ortografi arloan baino areago gainera, buru bezain beste aburu agertuko diren. Standardizazio asmoen aurka-koak oraingoz alde batera utziz, badira «jatorrizko euskara-ra» itzultzeaz mintzo direnak, erduzat bizkaiera aldarrikatzen dutenak, gipuzkera nahiago luketenak, gipuzkera eta lapurteraren arteko hautsi-mautsi bat hobesten dutenak, Ameriketara hitz egiten (omen) den euskara gureganatu nahi luketenak, «nafar-lapurtera literarioaren» —Iparralderako behinik behin— aldekoak... eta ekarri dituzten emaitza onuragarriei so eginez guztien buru jarriko nituzkeen Azkueren «gipuzkera osotua» eta Krutwigen «lapurtera klasikoa». Hain zuzen ere, azken proposamen honixeri zor zaio, nagusiki bederen, euskal literatura eta izkribu zaharrak ezagutzeko sortuko den kezka eta zaletasuna. Ahalegin biziak egingo dira izkribuok (berr)argitaratu eta aztertzearen eta, honetan, Koldo Mitxelena izango dugu, inolako zalantzarik gabe, langilerik suharrerenetarikoa. Lapurdikoak ezezik Euskal Herri osoko lekuko zaharrak ezagutu eta ikertu beharraz jabetuko da eta ardura horren ondorio dira, lanik adierazgarrienak baizik ez aipatzeko, bere *Textos arcaicos vascos* (1964), antzinako bizkaieraren berri izateko noraezko ditugun Betolaçaren *Doctrina Christiana* edo *Viva Jesus* eta Mitxelenak berak «hegoaldeko euskalkia» izenarekin bataiatu duen desagertutako hura ezagutzeko daukagun lekukorik nagusia: *Dictionarium Linguae Cantabricae* (1562). Asmo horrek berorrek eraginda nonbait, euskararen ikerketa filologikoari ere ekingo zion, emaitzarik bikainena 1961ean argitaratutako *Fonética Histórica Vasca* delarik. Guzti honetaz gainera, euskalki biziak eta literatur tradizioan urri zirenak aztertzeari ere lotuko zitzaion eta, diodanaren lekuko, hor dira «La posición fonética del dialecto vasco del Roncal» (*Via Domitia*, I (1954), 124-157. orr.) zein elkarlanean burututako «Contribución al conocimiento del dialecto roncalés» (*BRSVAP*, IX (1953), Cuaderno 4.º, 499-536. orr.) edo «Notas fonológicas sobre el salacenco» (*ASJU*, I (1967), 163-177. orr.).

Ikerketa guzti hauek, uste izatekoa ere badenez, sustrai sakonak botako dituzte Mitxelenak standardizazioari buruz

izango dituen erizpideetan. Izan ere hauexek dira Mitxelenaren pentsakeraren ardatz nagusiak:

1. Euskara *bat* da eta euskalkien arteko ezberdintasunak ez dira uste bezain handiak.

2. Ezberdintasunok historian zenbat eta gorago joan orduan eta txikiagoak dira eta beraz, gehientsuenetan, euskalki bataren edo bestearen *berrikuntzak* edota hizkuntzak aurkezten zituen *aukeretatik* bide bata edo bestea hartu izanaren ondorioz sorturiko aldaketak baizik ez dira.

2. EUSKARA HIZKUNTZA BAT DA

Historian zehar behin eta berriz baieztatu izan da euskaldunek gaindiezinezko oztopoak zeuzkatela euskaraz elkar ulertu ahal izateko. Hitzez eta esplizituki ez bada ere horixe berori izan da eskualde ezberdinetako euskaldunak elkartu direnean, eta berehalakoan elkar aditzen ez zutela ikusiz, egin izan dutena: erdaretara jotzea, alegia.

Esan beharrik ere ez dago era honetako uste eta aburuek euskararen standardizazioa atzeraerazi eta eragotzi besterik ez dutela egin. Guztiz bestelakoa zen, ordea, Mitxelenak auzi honekiko zeukan eritzia:

«(...) La discusión es más bien ociosa en tanto no se arbitre una técnica que permita darle una respuesta precisa, cuantitativa. La estimación de esa magnitud es, además, relativa por necesidad: para un lingüista, por ejemplo, las diferencias no son grandes y, si el lingüista es un comparatista, las encontrará incluso desesperantemente pequeñas. El mismo criterio de la posibilidad de comprensión mutua entre hablantes de variedades distintas, que es al que con más frecuencia se suele apelar, es de dudoso valor: la comunicación mutua depende en alto grado del «don de lenguas», esa capacidad peculiar hecha de versatilidad y mimetismo, de los interlocutores en contacto. Es sabido, por otra parte, que lo que en un

primer encuentro resulta ininteligible llega a ser comprensible y hasta claro tras un período más o menos largo de acomodación y aprendizaje». (1964, 18).

Eritzi berberoni eutsi izan dio berrikitan ere:

«¿Son muy distintos esos dialectos entre sí? La respuesta dependerá del punto de vista: del que pregunta, del que contesta o del de ambos. (...) En otras palabras, para un comparatista no hay más que un solo testigo, aunque diversificado en testimonios levemente discrepantes entre sí. Y el punto de vista del comparatista —o el del reconstructor, si así le podemos llamar—, aunque parcial y limitado, no deja de ser legítimo dentro de su propio dominio. (...)» (1982, 62-63).

Baina Mitxelenak berak jarraian aitortzen zuenez, hizkuntzalarien usteok gorabehera, aintzakotzat hartu beharrekoak ziren, halaber, hiztunenak eurenak ere, hauenak, sarri askotan, ustelak gerta daitezkeen arren:

«Pero la postura del comparatista o del historiador de la lengua no representa, nos hemos apresurado a reconocerlo, más que uno de los puntos de vista posibles, quizá no el más importante. (...)» (ibidem, 63).

3. EUSKALKI GUZTIEN SAKONEKO BATASUNA

3.1. Jarrera «txokozale»-ekiko ezadostasuna

Behin XX. menderaz gero bada zabal ibili den beste eritzi bat: euskara bi hizkuntza ezberdinek osatzen dutelakoa alegia, bizkaierak batetik eta gainontzeko guztien multzoak bestetik. Tesi honi, hain zuzen ere, 1959an argitaratutako bere *El Euskera y sus parientes* liburuan kapitulu oso bat («El vizcaíno entre los dialectos vascos», 146-177. orr.) eskainiko zion Antonio Tovarrek eta, harrezgeroztik, ildo beretik abiatuko zen Mitxelena ere. Bete-betean giten zuen bat Tovarren aburuekin:

«En el último capítulo se aborda una importante cuestión dialectológica: ¿es el vizcaíno, el dialecto más occidental, un simple dialecto como los otros o bien una variedad muy divergente que sólo largos siglos de convivencia han acercado al tipo oriental? Tovar, creo que con plena razón, se decide por la primera alternativa. Desde el punto de vista fonético, el vizcaíno se aparta menos de los dialectos centrales que el roncalés y el suletino en el extremo opuesto. Morfológicamente, y es en la morfología donde el vizcaíno muestra una personalidad más acusada, nada hay tampoco que no pueda explicarse dentro de la hipótesis de un origen común. Todos los hechos diferenciales consisten en arcaísmos conservados, en innovaciones aceptadas o en elección allí donde la antigua lengua vacilaba, según la clasificación de Rodríguez Adrados». (1959a, 79).

Gogor erasoko ditu jarraian gainerako euskalkiengandik ahalik eta urrunen legokeen bizkaiera bat itxuratzen ahalegindu direnak:

«A esto puede añadirse que los tratadistas se han empeñado en trazar estos últimos años, con regla y cartabón, un supervizcaíno, tan apartado como sea posible del vasco común. Sirva de ejemplo de lo que digo el vizc. *gintzan* «éramos», que el autor toma de fuentes en general bien autorizadas en la p. 161. Según Azkue, *Morfología vasca*, página 642, se usa *gintzezan* en Amorebieta, *gintzezen* en Villarreal de Alava, *gintzan* en Oñate y *gintzen* en Begoña, y añade: «Es muy creíble que hace como cuatro o cinco siglos no se diría en B. ninguno de esos *giñan, giñen, giñian...* etc.». Ahora bien, es evidente que no tenemos ningún medio para oír lo que decían los vizcaínos de hace cuatro o cinco siglos o los castellanos de la época de Alfonso el Sabio, pero que tenemos algunos para saber lo que decían: los textos escritos. Y los textos antiguos nos ofrecen siempre, en cuanto sé, formas como *ginean* y nunca variantes del tipo *gintza(za)n*

que, como salta a la vista, son el resultado de la acción analógica, reciente a juzgar por los testimonios históricos, de *nintzan* «yo era», etc.» (ibidem, 79).

Bizkaitarrengan ezezik giputzengan ere kausituko du jarraera txokozaleetaranzko isuri hori:

«(...) Ni giputza naizen aldetik, naiz ez izkeraz giputza izan, gauza bat esan bear dut: izugarrizko pekatu bat egiten ari gerala gipuzkoarrak azken bolada ontan ikako formekin. *Gatxabiltzek* eta orrelakoak Gipuzkoako txoko batean bakarrik erabiltzen dirala. Euskaldun guztiak *giabiltzak*, *gebiltzak* edo olako formak erabiltzen dituztela. Beraz, *gatxabiltzek*, *natxetorrek* eta oiek lokalismo estu estuak dira Gipuzkoan. Eta nik eztut uste gipuzkoarrok, nik neronek ere eztitut erabiltzen eta gure inguruan eztira erabiltzen, eskubiderik dugunik forma oiek euskaldun guztiai zabaldu nai izateko. (...)» (1959b, 171).

Eta, ondoren, akats berbera salatuko zion Iparraldean gaindi «nafar-lapurtera literario» izenez hedatzen ari zen literatura hizkuntzari:

«(...) *Herria*-n gauza bat ikusten dut, alegia gure Krutwig-ek esango zukean bezala, populismo geiegi. Esan nai dut Lapurdiko euskera beti izan dala an nagusi literaturaren aldetik, eta beti idatzi dute (...) *naiz* ta olakoak, eta orain denak *niz*, eta *gazkio* baiña ez *gitzazkio*, errezago iruditzen zaielako. Beraz ortan erri-izkeran piska bat bear dan baiño geiago berrikeria emaiten diotela *Herria*-n. Nik ala esango nuke».

Antzera jardungo zuen 1959ko azaroan J. A. Moguelen gorazarrez Eibarren antolatutako Euskalzaleen Biltzarra-n ere. Alde batetik Azkuek aurkeztutako «gipuzkera osotua»-ren bilakabideaz mintzatuko zen:

«(...) Nere ustez lenbiziko oiñarria au da: Gu —Euskaltzaindia eta danok— euskeraren batasunaren alde gabiltza. Ori da gure gogoia. Eta beti begiratu bear genduke ia gure asmoak, gure erabakiak eta gure

bideak batasunera ote daramaten ala ez. Nere ustez, azken urteotan Gipuzkoan, eta orain enaiz Bizkaiaz ari, Gipuzkoan zenbaitek, gipuzkera osotua izango zala etorkizuneko euskera esan zuten ezkerro, uste dut ori aditu dugula era onetan: Euskaldun guztiok jo bearko dute guk gipuzkoarrok nai dugun bidetik. Jakiña, Azkue-k gipuzkera osotua esaten zuenean etzuen ori esan nai, baiña ori da guk artu dugun era. Beraz, nere ustez, len esan dudan bezela, batasunaz, beintzat euskalkiak elkarrengandik ez geiago bereiztea izan bear luke Euskaltzaindiaren asmoa eta gure asmoa ere bai. (...)» (1960a, 89-90).

Bizkaieraren auziari lotuko zitzaion gero:

«(...) nere ustez, ezta egoki bizkaitarrak, besteengandik beren buruak bereizteko, alako separatismo kutsu batekin, erderaz nik «supervizcaíno» deitzen dudana, sortzen astea, sortzen asteko eskubiderik ez-tute. Bizkaitar idazle guztiak *ditu* edo *dituz* jarri baldin badute, bizkaitarrak ez-tute eskubiderik *ditu* edo *dituz* Gipuzkoako formak dirala esateko, Euskalerrri guztikoak diralako, eta orien orde *dauz* ipintzeko. Edo, Bizkaiko idazle guztiak *zitian* edo *zitzuzan* jarri baldin badute, *ebazan* orren ordean jartzeko. Eta asko daude orrelakoak. Bizkaian erri gutxi batzuetan *gintzan* edo *gintzazan* esaten baldin badute, ia Bizkai guztian esaten dana eta Euskalerrri guztian esaten dana gutxi gora beera, lenago dago bestea baiño (*giñean*, *giñan*)». (ibidem, 93).

Iltze berean joko zuen urtebete beranduago plazaratutako artikulu baten:

«Siempre me ha extrañado una especie de imperialismo lingüístico guipuzcoano con el que me suelo tropezar con frecuencia. En realidad, no me extraño de nuestras ambiciones expansionistas en sí, naturales aunque no justificadas, sino de la docilidad con que nuestros vecinos suelen aceptar nuestras pretensiones.

Este ejemplar espíritu de no resistencia a nuestras ambiciones, por desmesuradas que sean, se observa sobre todo en nuestros hermanos vizcaínos. Hace ya años que evitan usar por escrito formas verbales como *ditu(z)* o *zitu(z)an*, sin duda por el temor de que hagamos valer nuestros derechos de autor o patentes de invención. Se han apresurado incluso a anticiparse a nuestros deseos con respecto a *gaitu(z)*, *zaitu(z)*, etc., con un laudable, aunque exagerado, respeto por la propiedad ajena». (1960b, 236).

Argi asko erakutsiko du Mitxelenak bizkaieraren berezitasunon nondik-norakoa: euskalki honen berrikuntzak batzutan eta egindako aukera ezberdinak bestetan izango dira arrazoirik nagusienak:

«Para tranquilizar estos escrúpulos excesivos, basta con repetir que *ditu*, por ejemplo, es tan vizcaíno como guipuzcoano. En realidad, *dauz*, para no hablar de *gauz*, etc., es una innovación vizcaína muy reciente según todos los testimonios. Si los vizcaínos prefieren escribir *dauz* o *gintzazan* en vez de *ditu(z)* o *giñean*, apartándose de todos los demás vascos y de prácticamente todos los autores que han utilizado su dialecto hasta fines de siglo, son perfectamente dueños de hacerlo. Pero, si quieren seguir fieles a la tradición, no necesitan sentir la menor intranquilidad de conciencia. Una forma verbal como *ditu* les corresponde en propiedad: es vasca común, vasca a secas, sin adscripción exclusiva a ninguna variedad de la lengua.

Si nos remontamos algo en el pasado, los cantares medievales y los textos del siglo XVI nos demuestran que formas del verbo auxiliar como *ezak* eran usadas en Vizcaya al lado de *egik*. Después, al parecer, han dejado de utilizarse en aquella región. Está claro de todos modos que, de dos posibilidades, el vizcaíno y una parte del guipuzcoano se quedaron con una, en tanto que otros guipuzcoanos, con el conjunto de los vascos más orientales, prefirieron la

otra, limitando el empleo de *egin* a distintas funciones». (ibidem, 236-237).

Berrikitan ere lotu izan zaio gai honi:

«(...) algo es vizcaíno de lengua si y solamente si sólo aparece ahí y falta en las demás variedades de la lengua (de la cual se sigue suponiendo, sin embargo, que es dialecto el vizcaíno); si no se alcanza esa perfección extrema, siempre deseable, algo es vizcaíno en la medida en que tiene menos copartícipes o, en otras palabras, en la medida en que no es vasco común». (1981, 300).

Hizkuntzaren batasuna desagiten eta euskalkiak elkarrengandik urruntzen diharduten indar horiei aurre egingo baldin bazaie literatura eta izkribu zaharrak aintzakotzat hartzea da Mitxelenak proposatzen duen irtenbidea:

«(...) Gure artean batasun kontu au badirudi askotan oraingo gauza dala, baiña literatura-izkuntzako batasuna edo batasun antzeko zerbait izan da lenagotik, eta bear bada orain baiño geiago. Nik gauza bat ikusten dut, lengo tradizio ori, oitura ori, lengo batasun ori, euskalki baten barruan beintzat, galtzen ari dala ziara. Guk emeretzigarren mendeko gipuzkoar idazleak artzen baditugu, gutxi gora beera, eta noski orduko sermolariak eta predikariak orixe berbera egiten zuten, gutxi gora beera, izkera berbera egiten dute. Gaurko Gipuzkoako idazleak artzen baldin baditugu, Gipuzkoakoak bakarrik, ez naiz beste aldekoekin ari, arkituko genituzke idazle bezenbat izkera. (...)» (1960a, 162).

Are zehatzagoa izango da Olabideren *Itun zar eta berria-ri* egindako iruzkinean:

«(...) euskalkien batasuna atzean, aldi igaroan daukagu: iñoiz izana da eta gero eta urrutiago dagoe-na. Urteak joan-ala, euskalkiak bereizten eta elkarrengandik urruntzen ari dira, edozein izkuntzaren dialek-

tuak bezala. Bizkaieraren berririk eztuen giputz baktek igerriko dio gutxi gora-beera zer esan nai duen *astoa legez* edo *ni bere* irakurtzean: errazago, nolana ere, *astoa lez* edo *ni be* irakurtzean baiño. Bearrak eta indarrak batera joerazten ez gaituzteño —eta txorakeria litzake orduan euskaldun guztiak giputzon esanera egongo direla sinestea—, atzera begiratu bear dugu, euskalkiak are geiago elkarrengandik bazter ez-titezen. Nola, gero? Zenbait puntutan erraz da azaltzen: idatz dezagun *jakin*, *duela*, *zuen*, *orduan* lapurtarrek bezalaxe eta gaiñera Gipuzkoa'n izan diren mordoillo-antzeko idazle guztien erara». (1959c, 92).

Berdin arituko da sasoi honetantsu argitara emango duen *Asaba zaarren baratza* artikulu ezagunean:

«(...) Izkribu-euskeraren, euskera idatziaren oiturak eta usuarioak ongi finkatuak eta mugatuak zeuden punturik geienetan, euskalki bakoitzaren barrenean beintzat, eta aski jokabide argia dugu aiei amor ematea, aiei lotzea eta obeditzea. Ao-izkuntzan eztugu batasunerako biderik idoroko, bereizkuntzarako baiño, bestearen aldean askozaz ere aldakorragoa eta desberdina goa dugun ezker». (1960c, 128-129).

Lehenengoz 1978an plazaratutako beste lantxo baten ere erizpide berberoni eutsiko zion:

«La elección que hay que hacer en estos casos, con graves sacrificios a veces, suele estar determinada en gran medida por factores sociológicos. Ahora bien, en la medida en que haya habido que escoger por razones más bien de lengua, es sabido que la tradición, la historia literaria, suelen jugar un papel decisivo. La unidad de la lengua se vislumbra siempre mirando hacia atrás, en un pasado más o menos remoto: no es el libre juego de la espontaneidad, que suele ser disgregadora, hacia el futuro. De aquí una clara tendencia arcaizante que no es difícil descubrir en distintos ensayos unificadores. No se pueden deshacer los cambios, que con frecuencia son irreversibles,

pero sí cabe ponerles freno y jugar a la conservación». (1985, 198).

Atzera so egite horrek ezin garbiago erakusten bide du, Mitxelena dioenez, XVI eta XVII. mendeetako bizkaiera besteengandik askozaz hurbilago zegoela XVIII eta, batez ere, XIX-XX. etakoa baino:

«(...) aquél estaba más cercano al guipuzcoano y a los demás dialectos que su continuador en el día de hoy. Para limitarnos al verbo, el radical *-eza* no había sido enteramente eliminado por *-gi* (...) son normales *guiñean* «éramos», *ditu(z)* «los ha», *cituala* «que los había», *cituelaco* «porque los habían», *gaitu(z)* «nos ha», sin que aparezcan *gintzazan*, *dauz*, *ebazan*, *gauz*, etc., que tienen todo el aspecto de ser innovaciones recientes. La historia prueba al parecer, en contra de la opinión popular, la antigüedad de las formas verbales vizcaínas comunes con los demás dialectos y niega este título a las formaciones que hoy se consideran específicamente vizcaínas, cuya aparición explica suficientemente la fuerza de la analogía que tiende a regularizar los paradigmas». (1964, 64).

Argibide berriak eskainiko zituen *Lengua común y dialectos vascos* lanean:

«(...) Ni en el siglo XVI ni en el XVII (ni tampoco, creo, en el XVIII) se atestigua el vizc. *gintzazan* «somos» (sic), sino tan sólo *ginean* o variantes, de acuerdo con *ginan*, *ginen* de los demás dialectos; no se halla *dauz* «los ha», sino *ditu* o, a lo sumo, más tarde, *dituz*; ni *ebazan* «los había» (aunque sí, sin variación, *eban* «lo había», frente a *zuen*, etc., de zonas más orientales), sino *zituzan*; *eustan* «me lo había» y otras formas con índice cero de 3.ª pers. no son, en contra de lo que parecen suponer muchos autores, las únicas que existen en vizcaíno (aunque sí son las de atestación más antigua), puesto que los continuadores de *zeustan*, etc., con *z-*, se emplean en amplias zonas vizcaínas de Eibar a Bermeo. Cuesta olvidar

que desde los primeros textos se documentan formas de pretérito de esa clase, como *zidin* o *zizan*. El mito schuchardiano del carácter original de la falta de prefijo (unida a la extraña idea de que *egoan* «estaba» era de alguna manera no explicada «lo mismo» que *egon* «estar, estado») puede tener fundamentos glotónicos («cero» tiene que ser anterior a «algo»), pero carece de razones textuales en su abono». (1981, 300-301).

3.2. Bizkaiera bazter euskalkia

Bizkaiera gainontzeko euskalki guztiei kontrajartzeari gehiegizkoa eritziz, euskalki honen eta gipuzkeraren artean oso nabarmen somatzen omen den *bapateko etena* azpimarratzera mugatu da hizkuntzalari zenbait. Mitxelenak, ostera —eta honetan A. Tovarri jarraitzen zaiolarik—, euskalki honen kokaleku geografikoan, hots, *bazter euskalki* izatean ikusten du bere (ustezko) apartekotasunaren arrazoi nagusia. Mitxelenak, bere aldetik, behinola izan zen eta gero betiko galdu zen «hegoaldeko» euskalki hura izan zitekeela gipuzkeraren eta bizkaieraren arteko *zubia* oharteraziko digu:

«En casi todas las exposiciones que se han hecho en los últimos 100 ó 200 años sobre límites dialectales vascos se ha hecho caso omiso (...) de la mayor parte del territorio alavés: las excepciones están constituidas por Aramayona, Villarreal más Urbina, etc., Cigoitia, Barambio, Llodio, puntos o zonas siempre marginales en la proximidad de Vizcaya. Valga lo que valiere el testimonio de Larramendi sobre «lo que sucede en Alaba, que participa de todos ellos (los demás dialectos), más o menos sincopados y variados» (*Arte*, p. 12), el vocabulario de Landucci (...), los versos de Gamiz, natural de Sabando y vecino de Pamplona, más sobre todo la toponimia, actual e histórica, y los términos residuales, recogido todo ello por don Gerardo López de Guereñu, permiten afirmar que la lengua conservaba algunas diferencias que despiertan la tentación de ponerlas en relación con la frontera

antigua entre várdulos orientales (más vascones) y caristios orientales. En todo caso, y sea esto o no así, no parece que se diera al sur el mismo salto brusco que estimamos se da al norte entre guipuzcoano y vizcaíno. Además, y sobre todo, la lengua que refleja el léxico de Landucci era algo que, aunque participara de rasgos occidentales, no podía confundirse en manera alguna con el dialecto vizcaíno. No se puede, pues, descuidar el testimonio de este vasco meridional (alavés, riojano, burgalés) cuyos testimonios, aunque escasos, abarcan casi un milenio». (1981, 299).

Berrikitan ere hipotesi bera gogora ekarri du:

«(...) reúne («hegoaldeko» euskalkiaz mintzo da) a la vez rasgos que más al norte se tienen por occidentales o por orientales en sentido exclusivo, aunque su límite no sea siempre le mismo (...).» (1983).

Mitxelena, bestalde, eten horren ustezko «bapatekotasunaz» ere mintzatuko da, horretarako aditz laguntzaileen adibideaz (berau da eta, hain zuzen ere, euskalkien arteko ezberdintasunen ezaugarriarik adierazgarrienetarikoa) baliatzen delarik:

«Aún en ese dominio limitado, sin embargo, las cosas ya no son tan chocantes si se alinean todas las formas, de oeste a este. Así, si se compara la serie *deust/ dit/ deraut* (de donde *draut, daut, dereit, deit*) «me lo ha», salta a la vista que el auxiliar a.-nav.-guipuzcoano (que, en formas con recipiente de 3.ª pers., tipo *dio, diot*, se atestigua poco o mucho en todo el país) no está formalmente más alejado del vizcaíno que de su vecino oriental. De modo parecido, al oponer el potencial vizc. *dai(ke)* (y lo que se dice del potencial suele valer también para el subjuntivo y el imperativo) al central *dezake*, como si se tratara de un contraste insuperable, se olvidan por lo menos tres cosas. La primera es que hay todavía un oriental *diro* (¡sólo potencial!), ya en Dechepare (*ordi diro*

«puede embriagarle»), tan diferente de *dai(ke)* como de *dezake*. La segunda, que el auxiliar *-eza* fue corriente en áreas vizcaínas en tiempos nada alejados. Cf. RS 429: *Ydiac eta veyac yl ezauz ta loben baten biriac yndauz* «Mata bueyes y vacas y dadme vn cornado de liuanos», con *ezauz* de *ezazuz*, como *yndauz* de *indazuz*, por disimilación. Y, por último, que *-(g)i* por *-eza* también se ha conocido y se conoce en una extensa zona guipuzcoana. Todo se reduce a elecciones diversas, variables a lo largo del tiempo, de elementos de un fondo común». (1981, 303).

Hiztegiak —eta hau ere erabili izan da bizkaieraren apartekotasuna erakusteko erizpide bezala— den bezainbatean ere beste horrenbeste gertatzen omen da:

«(...) cabe replicar que, por lo que hace al vocabulario, no sería difícil espigar un grueso manojo de voces orientales que hoy serían total y absolutamente ininteligibles en un área como la guipuzcoana, lo cual no significa que siempre lo hayan sido (...). Habría que demostrar cuantitativamente que el número de voces exclusivas del vizc. es mayor que el de otros dialectos, y esto no se ha hecho nunca y es incluso difícil que alguna vez pueda hacerse de una manera satisfactoria». (1964, 60).

3.3. Bizkaieraren ustezko ezaugarrien benetako hedadura

Badira bizkaieraren apartekotasuna azpimarratzearen euskalki honen ezaugarri eskusibotzat hartu izan diren bereizgarri zenbait. Koldo Mitxelena, honetan ez bakarrik ez eta aitzindaria ere izan ez den arren, behin eta berriro ekin izan dio bizkaieraren ustezko berezitasun horien esparrua askoz ere zabalagoa dela, edo izana dela behinik behin, frogatzeari. Honela mintzo zen, hain zuzen ere, bizkaieraren ezaugarritzat jo ohi den *a+a > ea* disimilazioaz berak argitaratutako lehenbiziko lanetariko baten:

«(...) Se suele hablar en general de la disimilación de *-aa* en *-ea* como de un fenómeno específica-

mente vizcaíno. Sin entrar en casos como *de(i)a*, producidos por la agregación del suf. interrogativo *-a*, cuyas circunstancias no conozco debidamente, en R(entería) —y no ignoro que no es, ni mucho menos, un fenómeno exclusivo de esa localidad— se forman en *-ia*, *-iak* (*ateria*, *botia*, *lajia*, *pasiak*, *tiriak*) los nominativos sing. y pl. de los participios en *-a* (*ate(r)a*, *bota*, *laja*, *pasa*, *ti(r)a*), lo que supone *-ea*, *-eak* anteriores. Este hecho no está limitado, además, a los participios: el nominativo indefinido de «comezón» es hoy *azkure* y el de «dolorido» *minbere*, a pesar de tratarse indiscutiblemente de temas en *-a* (en L. de Isasti leemos *beraago*). (...)» (1950, 92-93).

Ohar berbera errepikatuko du 1961ean argitaratutako bere Doktorego Tesian:

«De la terminación de Rent. *azkure* «comezón», *minbere* «dolorido» podría inferirse que el fenómeno tuviera mayor extensión en época antigua, ya que esos temas (com. *azkura*, *minbera*) parecen sacados de los noms. *azkurea*, *minbera*, hoy en Rent. *azkuria* *minberia*. En la misma localidad, los participios como *altxa* «levantado» y *bota* «arrojado» tienen el nom. sing. *altxia*, *botia*: cf. a-nav. Baztán, lab. *ateraia* «lo sacado» y *daia*, *dea* «¿es?» de *da* más la partícula interrogativa *-a*. También se podría pensar en una epéntesis de *j* para mantener una distinción funcionalmente importante». (1977, 115).

Gorago (ibidem, 114. orr.), gainera, «hegoaldeko» euskalkian ere disimilazio bera jazotzen zela erantsiko zuen.

Liburu honetan bertan *rr* aurean inoiz gertatu ohi den *e > a* aldaketa bizkaieraz ezezik beste hizkera zenbaitetan ere —eta bizkaierarengandik oso urrun daudenetan gainera— bete izan dela baieztatuko du. Horrela, *bardin* (= *berdin*) Dechepare zein Leizarragarengan aurki daitekeela dio, gaurregun bertan ere zubereraraino hedatzen omen delarik. Honaiko beste adibideok ere aipatuko ditu: *atharbe* (= *at(h)erbe/aterpe*) Leiz. eta Elkanoko Lizarragak erabilia; *phartika*

(< lat. *pertica*) Gèze zuberotarrak; *xart(h)atu* (< lat. *insertare*) Leiz., Oihenart eta b-nafarreraz; *ikhartu* (= *ik(h)ertu*) Duvoisinek eta *ikhartze* (= *ik(h)ertze*) Leiz. Guzti honekin batera, beste hau ere esango du:

«Modernamente se dan hechos análogos fuera de la zona vizcaína: Rent. *eguardi* «mediodía», *eguarri* (ambos con -wa-) «Navidad», *Goyarri* «Goyerri». » (ibidem, 61).

Mitxelena izango da, bestalde, agintekerako geroaldien muga antzina bizkaieraren eremuetatik at ere hedatzen zela frogatzen lehena:

«(...) El «imperativo de futuro» (...) puede parecer una exclusiva del vizc., ya que en los textos no vizcaínos del siglo XVI, estudiados por Lafon, no se documenta. Pero, como siempre, el argumento *ex silentio* resulta de muy dudoso valor. Porque, si no está atestiguado fuera del dominio vizcaíno en el XVI, se documenta en el XVII, en la costa labortana, en las obras del doctor Etcheberri de Ciboure: *Aditcen tutçuenean / Ene ahoco hitçac, / Beguirauqueçue çeuen / Gogortcetic bihotçac (...); Beguir çaqueçu egun / Larri eta aserrean, / Ceru lurrac iharosten / Hassico direnean (...); Orduan othoi idequi / Tçaqueçu ene ezpañac (...)*. (1964, 64-65).

Gainerako euskalkietako *-ki* ordez bizkaieraren *-to/-do* atzizkiei dagokienez, berriz, zera jakin eraziko du:

«No obstante lo dicho sobre el carácter vizcaíno del sufijo *-to, -do*, voces como *ondo* y *hobeto*, aunque en concurrencia, llegan hasta Oyarzun, si no más lejos». (Villasante, 1974, 96).

Bizkaierak atxiki duen *legez* (orokorra *bezala*), orobat, eremu zabalagokoa omen zen aspaldi, XVII. mendeko lapurteran ere agertzen bait da (1970, 77).

Oraindik orain ere errepikatu izan du Mitxelenak ustez bizkaierarenak diren ezaugarrien azarnak han-hemenka aurki daitezkeena:

«(...) por no presentar más que alguna muestra que otra, el tipo de nominativo sing. ejemplificado por *arrebea*, de *arriba* + *-a*, y sus prolongaciones (*arrebearn*, *arrebeari*, etc.); el empleo modal del auxiliar *egin* en lugar de *-eza*, en imperativos como *eman eizu*, *emaizu*, en vez de *eman ezazu* (*emantzazu*), etc.; el uso transitivo de *erten* (vizc. *urten dau*); el mismo lexema *erten*, *irten*, *urten* que, al menos con el valor de «salir», es exclusivamente occidental y llega hasta San Sebastián y, si no me equivoco, Pasajes de San Juan. Por otra parte, el oriental *-kin* «con» penetra ampliamente en territorio dialectal y administrativamente vizcaíno». (1981, 299).

4. MITXELENAK ZENBAIT STANDARD-EREDURI EGINDAKO KRITIKAK

4.1. Honainokoa ikusi denez, euskalki guztien azpiegituran bazegoela halako oinarri orokor bat erakusten saiatu zen Koldo Mitxelena. Oinarri hori, bestalde, zenbat eta historian gorago egin orduan eta zabalagoa zela ere frogatuko zuen eta mendez mendez galduz joan den euskararen batasuna berreskuratzeko nahitaezkotzat jotzen zuen, ahal zen neurrian behintzat, oinarri orokor horri eustea eta indar ematea. Hori dela eta gogor erasoko zituen delako oinarri hori bertan behera utziz azkenorduko berrikeriak edo txokokeria hutsak besterik ez zirenak bultzatuko zituztenen ahaleginak. Hortik, beraz, arestian aipatu diren «gipuzkera osotuari», «nafar-lapurtera literarioari» eta «hiperbizkaiera»-ren jarraitzailei zuzendutako kritikak. Bestelakorik ere erasoko zuen, ordea, Mitxelenak. Izan da gurean euskararen batasuna lehenbiziko euskaldunen hizkuntzan bilatu nahi izan duenik. Askoz ere garbiago, jatorrago, zuzenago... antzeman diote, nonbait, antzinako euskaldunek erabil *zezaketen* euskara hari gaurregun darabilgun honi baino. Alabaina, kobazuloetan bizi ziren geure arbasoen hizkuntza ezagutzen ez genuelarik eta ezagutzeko bitartekorik ere ez geneukalarik, zer eta *asmatzea* zen horretarako geratzen omen zitzaigun bide bakarra. Bide

horretatik abiatu zaigu, geure egunotan bertan, Orixe idazlea (ikus, besteak beste, beronen «Izan-aditza», *Euzko-Gogoa*, I (1950), 5-6. zb., 42-45. orr.; «MEA CULPA» eta «QUOS EGO!», *Yakin* (1959), 9. zb., 89-93. orr.; «ORIXE'n erantzuna», *Yakinen geigarria*, I (1960), 3-4. zb., 3-4. orr. edo «Itz gogorak euskeraz: Abstracto, acción, acto», *Jakin* (1961), 14. zb., 30-34. orr.). Erabatekoa eta borobila izango da «jatorrizko euskarara» itzultze honi Mitxelenak emango dion ezetza:

«(...) Neronek uste dut *naiz* eta *aiz* leenago **naiza* eta **aiza* izanak direla; gaurko *izan*, berriz, **eizan*. Eta zer ajola du onek emen darabilgun auzian? Auntzaren gauerdiko eztulak baiño gutxiago. Egun edo biar —eztakiola Jainkoari nai!— *naiza*, *aiza*, *eizan* idazten asi banadi, aldez aurretik ematen diot edozeini esku ero-etxe batean ongi estekaturik sar nazan». (1960c, 128).

4.2. 1962an argitaratu zen Oskillaso-ren *Kurloiak* liburua. Berton, Azkueren «gipuzkera osotua»-ri kontrajarri nahi zitzaion «euskara osotua»-ren adibide praktikoa eskainiko zigen egileak. Giputzen jarrera txokozaleei aurre egiteko, euskalki guztien aberastasun eta onurez baliatzea zen proposamen honen muina. Helburuak, aldez aurretik begiratuta behintzat, egokia eta zuzena bazirudien ere, hango eta hemengo hitz, aditz, atzizki, esapide..., elkarrekin ondo uztartzen ez zirenak, nahasian agertzea da eredu-standard honi Mitxelenak egotziko zion huts egiterik larriena:

«(...) Bere euskalkiaz beste denak izutu egiten du bear bada euskal-irakurlea eta zenbait liburu eder irakurtzetik atzerazi. Asierako beldurra menderatu duenean, ordea, gogoz eta atsegiñez inguratzen du bere izkuntzan arkitu duen lurralde berria. Berea ez-tuen euskalkia, beraz, astun eta nekagarri bazaio ere, etzaio gogaikarri, pozkarri baizik, eta are lillugarri. Zer gertatzen zaio, berriz, ez arrai ez aragi, ez berea ez besterena, ez-tuen izkerarekin?

Zenbait naasteren bearrean gera noski euskal-li-

teraturan, eta bide onetatik gabiltza —batera edo bestera— aspaldi onetan. Baiña noiz arte jasango du irakurlearen aoak oi duen eztiaren orde zai badu eta nai ezpadu irents-erazi nai diogun ozpiña? Ez-paitago ozpin miñagorik elkarrekin ezin ezkon ditezkean goxokiz naasia baiño». (1962, 305).

5. MITXELENA ETA «EUSKARA BATUA»

Aitzindariak aitzindari, 1964an Euskal Idazkaritzak argitaratutako *Baiona'ko Biltzarraren Erabakiak* izeneko txostenak ezartzen du «euskara batua»-ren abiagunea. Arras erabakiortzat joko nuke urtemuga hau, aniztasun kultural eta linguistikoa onar eta errespetatuz zitzakeen Estatu baten —gero, hein batez bederen, Hegoaldean eta, zehatzago esateko, Euskal Lurralde Autonomoan, gertatu ere egin dena—, euskarak, irakaskuntzan, administrazioan, komunikabideetan... lekua izan zezakeelarik, noraezekoa bait zuen, bere egitekoa zuzen beteko baldin bazuen, standardizaturik egotea. Horixe berori aitortuko zuen Mitxelenak berak ere:

«El hecho es, sea como fuere, que hoy, por una vez en la historia, no andamos con demasiado retraso. Las nuevas necesidades con que ya tropieza la lengua, sobre todo en el campo de la enseñanza y en el de la administración, pueden ser afrontadas con un instrumento válido que, si no es pieza acabada, no es al menos el diseño de una sombra más deseada que ideada». (Villasante, 1980, 9).

Standardizazioa burutzeko garaia heldua baldin bazen, ez bait zegoen gehiago atzeratzerik eta luzamendutan ibiltzerik, asmo hori aurrera eramane zezakeen hizkuntzalaria ere, forte fortuna!, bertan zegoen: Koldo Mitxelenak.

Oinarri bezala zein euskalki aukeratzean zetzan lehenbiko eztabaida. Erdialdekoetara (gip. eta lap.) jotzeko erabakia atera zen garaile. Sustrai sakonak zeuzkan erabaki honek, horixe bait zen, esate baterako, 1920ko apirilaren 26an Broussainek eta Campiónek Euskaltzaindiari aurkeztutako

txostenean ere eskatzen zena. Gerrostean, aldiz, badirudi Txillardegia izan dugula oinarri horren aldeko lehena (ikus beronen «Batasunaren bidea», *Euskera*, IV (1959), 150-170. orr.). Mitxelena ere erizpide horrekin bat agertu zen 1968ko Arantzazuko Batzarrean:

«(...) Badirudi, halarik ere, euskera idatziaren beharretarako egokiagoak direla, besteak beste (eta Bilbao euskaldun ez delarik), erdi-aldeko dialektuak bazterretakoak baino. Nolanahi ere amore eman beharrean aurkituko gera guztiok, zeinek gehiago zeinek gutxiago, horretara heldu nahi badugu». (1968, 204).

Gerora ere ekin izan dio Mitxelenak gai honi. Erizpide linguistikoez gainera begiratu beharreko arrazoi soziologiko horien kariaz, lapurtera klasikoa edo bizkaiera barik, erdialdeko euskalkiak hobetsiko ditu eredu-standardaren ardatz eta zutabe legez:

«Kondairan barrena abiatu garenez gero (...), badira zenbait puntu gogoan eduki beharrekoak. Lapurdik, lehenik, XVIIgn mendean zuen indar ekonomikoa 1700 inguruan galdu zuela. Ekonomiarekiko aldakuntzek berehalako ondorioz izaten ez dutelako beste zenbait mailatan, gero, hango mintzairaren gehientasunak, ahultzen zihoalarik, iraun zuela oraindik. Han bertan, bestaldean, hirugarren, deuseztaturik ikusten dugula gure egunotan gehientasun hori. Izenak izen, baduela zer ikusirik, laugarren, indargabetze horrek Baxenabarrek edo Nafarroa behereak Lapurdiren aldean, jendez eta eremuz, orain duen nagusitasunarekin. Euskal Herriaren bihotza, boskarren, hego aldean zegoela 1800 inguruan, Humboldt gureganaz zenean.

Diruz eta kemenez Bizkaia bada ere bihotz horren bihotz, ez zaio beste hainbeste gertatzen hizkuntza aldetik. Osorik euskaldun ez delako (Bilbao euskaldun baino erdaldunago delako duela berrehunen bat urte), bazter euskalkia delako bertakoa eta Bilbaok kultura gaietan, euskaldun guztion ezerezaren neurrian

ere, ez duelako berez zegokion lekurik hartu. (...). (Altuna, 380).

Jaraian honako hau ere erantsiko zuen:

«Hizkuntza ez da hor goien bi hegalez airean dabilen izpiritu mehea (hots, gorputzik ez duen sistema baten eskema soila), baizik eta hemen behean, gizatalde batean, oinak landaturik dituen zer bizi eta sendo bat: gizartean bizi da, hiztunengan; hiztunak ditu jasaile, hiztunek bizi dute. (...).

(...) ezin ahantz dezake inork guztiok (...) ederki dakiguna: gure hizkuntza ahulak izan dezakeen indarraren egoitza nagusia hego aldean dugula, eta, hain zuzen, hego aldearen erditsuan. Inorena ez den euskara baturik ez nuke nahi; guztiona dena behar genuke eta, ezinean, zenbaitena bederen, ahalik eta gehienena». (ibidem, 392-393).

Eredu-standarda zein euskalkitan oinarritu erabaki ondoren eredu hori arautzea zen bigarren urratsa. Eginkizun honetan ezinbestekoa suertatuko da Mitxelenaren partaidea. Beraren esku utzi zen Arantzazuko Batzarreko (1968) txostena gertatzeko ardura. *Ortografi* alorrean, aurreko urteetako isuri berari jarraituz, ez zirudien oso zail adostasuna lortzea, baina Ipar eta Hegoaldeko euskaldunak bereizten zuten H-aren auzia eta bustien erabilera, beste zenbait gauza txikiagorekin batera jakina, sekulako istilu-iturri bilakatuko ziren aurrerantzean.

Deklinabidearena zen, izenaren morfologiaren barruan, askatu beharreko korapilo nagusia. Hala ere, eta ordura arteko tradizioarekin haustura nabarmenagirik egiten ez zelarik, erraz samar iritsi zen batasuna.

Hiztegiari bagagozkio, hirugarrenik, mailegatuek gorde beharreko itxura eta ortografiaren aurrean bi erizpide kontrajarri azaltzen ziren. Batzuk, Krutwig buru, jatorrizkoaren aldekoak ziren eta besteak, aldiz, euskararen itxurara egokitzearrenak. Hauetarikoa izango genuen, oro har bederen, Mitxelena:

«Bestetariko hitzak lehen hartu ditugu, eta ez dago beste biderik, aurrera ere. Hitz horien itxuraz, ordea, bi iritzi dabilta gure artean: itxura hori, etorkizkoa alegia, gorde nahi lukete batzuek egin-ahalean, frantsesaren arabera edo, eta itxura aldatzea, ximpletzea, gogokoago dute besteek, gaztelaniaren arabera.

Nik, egia esan, lehen bidea hartuko nuke arras ikasientzat ari bagina, baina ez da hori gertatzen. Xinpletasunera joko nuke areago, edo bide-erdira behintzat, *y*, *kh*, *th* (*psykologia*, etc.) eta gisa horretako idazkerak baztertuaz.

Horiek, noski, izen propioetan behintzat gorde behar lirake (orobat, *c*, *qu* eta antzekoak). (...)» (1968, 215).

1978an Bergaran eginiko Batzarrean, ostera, zera zioen:

«Hauen joerari (Krutwigen eta joerari, alegia) zeharo arrazoizko deritzat eta argi eta garbi ikusten dut nerauk ere dabilzaten arrazoiaren indarra. (...) Kultur hitzak hitz sail berezia osatzen dute mendebaldeko hizkuntzetan, eta sail berezi hori itxura berezi batek, hizkuntza idatzian batez ere, nabarmentzen du. Hitz herrikoiagoak ez bezalakoak dira, beraz, bai mamiz eta bai azalez. Ezin daitezke, gainera, herriko izan herri batean edo bestean, herri bateko edo besteke ez direlako, guztion ondade komun izaki». (1978, 781).

Jarraian, baina, honako eragozpen hauek azpimarratuko zituen:

«Zenbait ihespide badira arrazoi horren kontra, baina ihespide besterik ez direnak. Hizkuntz-arteko batasun hori halaholakoa dela, adibidez, baita ohitura horren arabera jokatzeko dutenen artean ere: frantsesak *diphthongue* idazten duen bitartean, *diphthong* agertzen da bai ingelesez bai alemanez (...). Erantzun ere daiteke kultur hitzak eta hitz herrikoiak ez daukela elkarrengandik hain saihestuak non batzuetarik besteetara pasatzeko zubirik ez den. Maiz aurkitzen

baititugu, edozein lekutan, kultur hitzak, txantxetan edo erabili direlako, bere esertoki goitarretik behekituak: hor duzue, *erretolika* ez ezik, gure *kalamatrika* nahiz frantsesezko *grimoire*. (...).

Ihespideak ez ezik, arrazoibide sendoak ere ikusten ditut nik, ordea, buruzpide honen kontra. Eta teori mailan ahulak diruditen arren, aski bortitzak, ene ustez. Ez du inork ukatuko hizkuntza klasikoei (hauei batez ere, nahiz zeharbidez izan) gorde nahi zaien leialtasunak ez duela gure irakurleen (eta baitipat idazleen) eginbidea erraztuko, zailduko baizik. Orogen gain, *gaztelaniaz mintzatzen den kultur munduan partaide diren euskaldunentzat* zailduko du, eta ez dira ez guttuenak ez ezerezenak. (...)». (ibidem, 781-782).

Edonola ere *aditzak* sortu zituen —aldeztatik ere susmatzen zenez— buruhausterik gaitzenak. Era honetara azalduko zuen Mitxelena berak zailtasun horien zergatia:

«Ez da inondik ere aditza euskalkien arteko bereizkuntzarik larriena. Bere eskualdekoa dakien euskaldunak aurki idoroko du besteren aditzaren giltza, bestela esan, bata beste bihurtzeko erabili behar diren itxuraldatze erregela errazak. Beste zerbaitetan egingo du behaztopa usuenik: hotsetan, hitzetan, joskeran. Aditz bereizkuntzek ez dute, haatik, antolamendurik ez konponbiderik: bata hartu behar, noraezan, eta bestea baztertu». (Altuna, 377).

Antzera mintzo zen Euskaltzaindiak 1973ko agorrilaren 10ean eginiko bileran:

«Aspaldi esana dut aditza genuela batasun bidean aurki genezakeen behaztoporik bihurriena: hautatu behar, eta nekez hautatuko. Adizki sail baten alde mintzatzen baldin bagara, izan ere, badirudi baztertu eta arbuiatu egiten ditugula, nora ezean, horien kidekoak. Eta baztergarriak oro (berrikeriak, itxuragaiztoko formak eta abar) baztertu ondoan ere, bada beti, edozein har-eman adierazteko, euskal adizki zu-

zenik aski eta gehiegi. Hiztegi hauzietan, horrelako ugaritasuna ez da maiz asko aberastasuna baizik: *agitu-ri* esate baterako ez dio kalterik egiten aldamenean *gertatu* nahiz *jazo* edukitzeak, ezta *erori-ri* ere *jausi-ri*ren hurbiltasunak. Gramatika alorrean, ordea, berezko dirudi bata ala bestea, ez bata nahiz bestea, hartu behar genukeela, bata ala bestea utzi bertan behera: *gizon-ei* ala *gizon-ai*, *gizon-eri* ala *gizon-er*, ez guztiak nahaste». (1973, 5).

Aukera egin behar, bada, eta erdialdeko euskalkietakoa izango da oraingo honetan ere hobetsiko dena. Zehatz-mehatz azalduko zituen Mitxelenak bere eritziak 1970ean Baionan «Euskal Idazleen Elkarte»-k antolatutako bilerara igorriko zuen txostenean:

«Eleizaldeak dionez bi motatako arrazoiek behar dute izan gidari hautatze horretan: arrazoi linguistikoek, hizkuntzaren egituraren bertan finkatuek, eta arrazoi, nolabait esan, sozio-linguistikoek.

Dударик eta zalantzarik gabe uste dut, eta bat nator Fernando Mendizabalek argitara dituen iritziekin, azkenekoen pisuak behar duela izan nagusi egiten den bereizketan. Besteek dutena baino larriagoa baita. Bestela esan, batak ez daude besteen ondoan jartzeko neurrian, ezta alderatzeko ere.

Hori horrela delarik, eta nahiago nuke besterik esan, Gipuzkoako aditza hartu behar da oinarri, ez-pairik gabe. Gipuzkoa eta Nafarroa garaikoa (Nafarroa garaiko euskaldunik gehienena, ez baztandarrena edo Pirinio-ibarretan gelditzen den zenbait aetz eta gainerakoena). Lapurtarra, klasikoa eta ez hain klasikoa, berek bertan behera utzia dute, Iratzeder edo kentzen badugu. Eta ez dut uste gure artean, gure eskualdean eta oraingo gure eskualdeko idazleen artean, «navarro-labourdin littéraire» delakoa ontzat hartuko denik, ezta ere ontzat har behar litzakeenik.

Oraingoz euskarak duen indar urria Gipuzkoan dago, batez ere, eta Gipuzkoaren inguruan. Ikus: a) ikastolak non hasi eta lehenik zabaldu ziren, b) eus-

kal liburuak non erosten (eta behar bada irakurtzen) diren (...)). (Altuna, 122).

Eta beheraxeago:

«Izanaz gainera, «irudia» dago, eta badirudi gipuzkeraren irudia dotoreago eta liluragarriago agertzen dela azken urte hauetan, Bidasoaz honaindi behintzat. Giputz aditza erabili dute, esate baterako, Arestik eta Villasantek maiz, Mirande eta Peillenek sarritan. Lehen, gerla-aitzinean, Orixek bizkaieraz zerbait idatzi zuen; gerla-ondoan, ezin daiteke horrelakorik pentsa ere». (ibidem, 122-123).

Amaitzeko, eta azken erabaki legez, zera jakin eraziko du:

«(...) luzamendurik maite ez duzuen ez gero, ni giputz aditzaren alde nago argi eta garbi. Aski erraza da, sistematikoa, zenbait hutsune gorabehera. Ez giputz aditz klasikoaen alde (ez naiz orain hasiko bat ala bi diren aztertzen), baizik eta azken urte hauetan ongi ala gaizki erabili denaren alde: nonbait bestetan baino ederkiago ageri baldin bada, Aita Omaetxebarria (bizkaitarraren) liburu ezagunean izan da. Badakit gehitua eta osatua izateko premian dela, badaikit zenbait igortzi eta ukituren premian ere dela. Osa bedi eta uki bedi, baina bere izanean dirauela funtsez». (ibidem, 124).

ZER-NORI-NORK erako adizkiek piztuko dituzte eztabaidarik beroenak. Batzuk —bizkaitarrak gehienbat— lapurtararen eredu hobesten duten bitartean, gipuzkerari lotuago azalduko dira besteak. Bigarren aukera honen buru agertuko zaigu Mitxelena. Gipuzkoako aditzaren desegokitasunaz mintzo zirenei (ikus, esate baterako, Xabier Kintanak *Anaitasuna* aldizkariko 226, 227 eta 228 zenbakietan argitaratutako «Aditzaren batasunaz gauzak argiro»), ostera, hauxe gogora ekarriko die:

«(...) ez dela hizkuntzarik berez eta izatez beste edozein hizkuntza baino hobe eta egokiago denik. Landuagorik, bai, jakina, zenbait mementutan hone-

lako edo halako premietarako trebeagorik. Ez ote zaizue, bada, miresgarri iruditzen, goi eta behe mailako hizkuntzarik ez baldin bada, euskalkiren bat (aski landua bera) besteak baino behartsuago eta errumetsago gertatzea, adimenduaren trabagarri, ez laguntzaile?

Delako aditz narras horren kontra bi arrazoi entzun eta irakurri ditudalakoan nago. Hauexek dira:

a) Ez da euskalki horretan, hiru pertsonarekiko adizkiei bagagozkie, hirutarik bat baizik gelditzen. Beste hirutarik biak, galduak izateaz gainera, ez du osatzeko biderik.

b) Hitanokoan, anbiguitatez josia dago. Zernahi diogula, bi gauza esaten ditugu, adierazi nahi genukeen bakarraren orde. *Egin diat* «hiri zerbait egin diat» da batetik, baina, bestetik eta ezinbestean, baita «egin dut (hirekin ari nauk)» ere.

Lehenbizikoaren indarra eta muina ez dut, egia esan, inoiz ere ulertu (...). Bestela esan, buruz ederki ulertzen dut (...).

Euskalki horretan, adibidez, honako Leizarragaren honek ez du itzulpen zuzenik: *eta egin baikrauzkió Rege eta Sakrifikadore Iainko bere Aitari* («guren orde, beste batzu izan balira, errege egin dizkio esan genezakeen legez). Zeharbidezkorik, bai; zuzenik, ez, Bizkaian (eta Beraskoitzen?) sor daitekeen modukorik.

Huts larri horretaz, ibili banenbilen eta euskara erabili banerabilen ere, ez nintzen sekula ohartu Lafon-en liburua 30-en bat urte nituelarik irakurri nuen arte. Egingo nuke, gainera, euskaldunik gehienak, lehengoak eta oraingoak, ez direla behinere kontura. Ez dut uste, bada, nabari ez dugun hutsa huts dei daitekeenik, ez larri eta ez apur.

(...)

Gatozen bigarren puntura: *egin diat* eta gainerakoak bitara har daitezke. Nik ez dut esango horrelako anbiguitateak hizkuntzaren onerako direnik; ezta

ere, ordea, kaltegarri eta are galgarri direnik. (...). (Altuna, 386-388).

BIBLIOGRAFIA

- ALTUNA, Patxi, *Mitxelaren Idazlan hautatuak*. Mensajero, Bilbao, 1972.
- MITXELENA, 1950: "En torno a algunos aspectos del habla de Rentería (Guipúzcoa)", *BRSVAP*, VI, Cuaderno 1.º, 89-94. orr.
- 1959a: "A. TOVAR. El Euskera y sus parientes", *BRSVAP*, XV, 77-79. orr.
- 1959b: *Euskera*, IV, 171. orr.
- 1959c: "Liburuak", *Egan*, XIV (1959), 1-4. zb., 85-94. orr.
- 1960a: "Euskaltzaleen Biltzarra", *Euskera*, V, 89-94. orr. eta 158-163. orr.
- 1960b: "Guipuzcoano y vasco", *BRSVAP*, XVI, Cuaderno 2.º, 236-238. orr.
- 1960c: "Asaba zaarren baratza", *Egan*, XVII, 3-6 zb., 121-134. orr.
- 1962: "Liburuak", *Egan*, XX, 4-6. zb., 304-305. orr.
- 1964: *Sobre el pasado de la lengua vasca*, San Sebastián, Auñamendi.
- 1968: "Ortografía", *Euskera*, XIII, 203-219. orr.
- 1970: "Nombre y verbo en la etimología vasca", *FLV*, II, 4. zb., 67-93. orr.
- 1973: "Aditz laguntzaile batua", *Euskera*, XVIII, 5-8. orr.
- 1977: *Fonética Histórica Vasca*, Publicaciones del Seminario Julio de Urquijo de la Excma. Diputación Provincial de Guipúzcoa, San Sebastián.
- 1978: "Euskal hitzen jatorri eta itxura desberdinaz", *Euskera*, XXIV, 773-785. orr.
- 1981: "Lengua común y dialectos vascos", *ASJU*, XV, 291-313. orr.
- 1982: "Normalización de la forma escrita de una lengua: el caso vasco", *Revista de Occidente*, Extraordinario II. Febrero 1982, 10-11. zb., 55-75. orr.
- 1983: *Juan Bautista Gámiz Ruiz de Oteo poeta bilingüe alavés del siglo XVIII*, Diputación Foral de Alava, Vitoria.
- 1985: "Sobre bilingüismo", *Lengua e historia*, Paraninfo, Madrid, 191-200. orr.
- VILLASANTE, Fr. Luis, 1974: *Palabras vascas compuestas y derivadas*, Editorial Franciscana, Aranzazu-Oñate.
- 1980: *La H en la ortografía vasca*, Editorial Franciscana, Aranzazu-Oñate.